

ЯЩИК Н. Р.

(Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СИМВОЛІЧНОЇ СЕМАНТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

The article is devoted to analyses of the special features in the formation of the symbolic semantics and to study the mechanisms of the accumulation and translation of the mental information from one generation to another.

Key words: *symbol words, symbol semantics, meme, culture gene.*

Кожне суспільство в процесі розвитку акумулює досвід своєї культурної, політичної, соціальної поведінки і на певному етапі постає проблема, як передати знання наступним поколінням, які засоби вибрати щоб цей досвід накопичувався і був доступним всім членам тої чи іншої спільноти. Цим транслятором народної пам'яті є мова, адже без мови не може існувати не тільки будь-який народ, але й людство взагалі. Ю.М. Лотман називав культуру «метатекстом», який складається з різних мовних знаків [Лотман 2000]. Однак, велика сукупність знань, які накопичувалися протягом століть, не може бути відображена в простому мовному знакові, для цього потрібне більш ширше поняття. Одним з таких понять виступає «слово-символ», яке передає інформацію на рефлексивному рівні, через акумулювання в собі різних образних структур. Ц. Тодоров вважає (Tzvetan Todorov), що люди ще з часів палеоліту намагаються відобразити своє бачення світу за допомогою символів [Todorov 1995].

Розглядаючи проблему вивчення символів, наука ще не може назвати точну дату та час, коли появилися перші символи, коли певному жестові, звукові, знакові, погляду люди почали приписувати особливі значення. О.Ф. Лосев вважав, що символи виникли тоді, коли появилася людська свідомість [Лосев 1976].

Актуальність роботи зумовлена необхідністю встановити причини, внаслідок яких певні предмети та явища дійсності набувають символічних властивостей. Це дасть можливість зрозуміти особливості процесу символізації, умови його протікання, а також відкриє перспективу для подальших досліджень слів-символів як в лінгвістиці, так і в інших галузях мовознавства та науки.

Наукова новизна полягає в тому, що в роботі вперше проводиться аналіз особливостей процесу символізації мовних знаків, наводиться структура символічної семантики та визначається взаємовідношення між її складниками. Результати дослідження дозволять в подальшому прогнозувати, які мовні знаки на даному етапі розвитку мови та суспільства можуть стати символами; які властивості та характеристики (фізіологічні, фізичні, сфера використання) предметів є визначальними для їх символізації; які символи є актуальними, а які втратили свою символічну семантику. Отже, **мета та завдання статті** полягає у: 1) порівнянні положень визначних мовознавців, щодо вивчення проблеми формування символічного значення, 2) виокремленні основних рівнів набуття словом символічної семантики, 3) встановленні механізмів, за допомогою яких відбувається накопичення та передача символічної інформації мовою від покоління до покоління, 4) визначення структури символічної семантики та її складників.

Об'єктом дослідження є процес набуття словом символічної семантики, **предметом** – мовні факти, що визначають особливості символічного семіозису.

Слово „symbolon“ є багатозначним і існують різні визначення цього поняття: розпізнавальний знак (рід, походження особи); дощечка з паролем, бойовим прізвиськом; знак дружби та гостинності; предмет для позначення зустрічі, об'єднання та святкування чогось. Не зважаючи на велику кількість тлумачень даного поняття, більшість науковців вважають, що найдавнішим і найхарактернішим значенням цього слова було вияв гостинності та дружби. В Греції існував звичай, коли друзі при розлучі розламували навпіл круг, дощечку чи будь-який інший предмет. Частинки зберігалися в сім'ях кожного з них і навіть передавалися в спадок нащадкам. При зустрічі друзі зіставляли частинки до купи і це було знаком дружби та гостинності, знаком того, що в домі один одного вони завжди знайдуть притулок та захист [Wahl 1994, с. 44-50]. Однак саме слово „symbolon“ позначало не акт чи процес з'єднання розламаних частин, а домовленість між друзями про те, що певна річ буде знаком гостинності та дружби. Тобто символи служили для передачі певного повідомлення, яке кожна людина може зрозуміти виходячи з свого досвіду та знань.

Символи є шифрами, в яких закодоване щось чуттєво непізнане та незбагненне. Всі предмети дійсності є матеріалом для творення символів. Однак, це не значить, що кожний предмет має символічне значення. Тільки окремі з них в ході історичного розвитку кожної спільноти можуть виступати носіями символічної інформації і набувати нових значень, відмінних від їх безпосередньої предметної сутності.

Спочатку символ виступає знаком, якому людина надає особливого змісту, тобто слово постає в нашій свідомості предметним символом. Потім предмет або явище дійсності, яке позначає слово-символ, починає відігравати особливу соціальну, історичну роль в окремій мовній спільноті, тобто часто вживається в фольклорі, народній творчості, обрядах, позначає важливі історичні постаті або події. Внаслідок його частого символічного вживання нагромаджуються різні семантичні контексти. У такий спосіб слово-символ стає самостійним мовним засобом, який несе в собі цілий комплекс ментальної інформації.

Альфред Шюц (Alfred Schütz) виділяє чотири рівні набуття словом символічного значення: апперцепційний рівень (Apperzeptionsebene), апрезентаційний рівень (Appräsentationsebene), демонстративний рівень (Verweisungsebene), інтерпретаційний рівень (Interpretationsebene) [Schütz 1981, с. 52-53].

Апперцепційний рівень (Apperzeptionsebene) – включає галузь предметів, речей, дій, які можуть стати символами (наприклад якийсь матеріал певного кольору). Апрезентаційний рівень (Appräsentationsebene) полягає в тому, що наведені вище предмети починають репрезентувати інші речі (даний матеріал не є тепер шматком певного виду тканини, а стає прапором для певної громади людей). Демонстративний рівень (Verweisungsebene), коли предмет вказує на важливі речі для кожного народу і набуває особливої символічної семантики (прапор стає не просто знаком громади, а він починає асоціюватися з «державою», «чесною», «славою» відповідного народу). Інтерпретаційний рівень (Interpretationsebene) полягає в набутті предметом все нових та нових символічних значень, залежно від місця його використання та трактування членами спільноти (прапор під час битви символізує приналежність до певної нації і визнання її цінностей; прапора над будівлею парламенту вказує на наявність чи відсутність монарха).

Джон Серль (John Searle) у книзі „Конструкція соціальної реальності“ („Die Konstruktion der gesellschaftlichen Wirklichkeit“) досліджуючи особливості функціонування соціальної дійсності та її складників, вагоме місце відводить проблемі символів. Він вважає, що саме вони відображають трансцендентну сторону

дійсності, яка існує поряд з реальною, але яку не можна безпосередньо сприйняти. Виникнення цієї дійсності, як і слів-символів він пояснює на прикладі примітивного плем'я. Воно споруджувало високий мур, щоб захиститись від чужинців і виокремити свою територію. Згодом мур став позначати не тільки фізичні, а символічні границі. З часом він руйнувався, і на його місці залишались розвалини каміння, але члени спільноти та її сусіди продовжували визнавати межі території і встановлені на ній закони. [Searle 1997, с.175-177]

Певні слова, за умови колективної домовленості та вагомості предмету чи явища дійсності для суспільного життя, отримують символічне значення. Вони стають засобами регулювання правил поведінки в кожному суспільстві. Ми бачимо, що хоч мур зруйнувався і немає ніяких фізичних перешкод для перетину території, але для членів спільноти лінія з каміння стала символом кордону і відповідно заборони переходити за його межі. Семантика слова «каміння» вказує тепер не просто на властивості та особливості предмету, а виходить за межі безпосередньої реальності і репрезентує трансцендентну дійсність. Тому слова можуть не тільки позначати та визначати, але й символізувати щось. А це в свою чергу підтверджує той факт, що здатність до символізації є характерною особливістю людської мови.

Аналізуючи утворення та існування символів Ч. Морріс (Charles Morris) виходить з поняття певних „даних умов або факторів“. Цими факторами можуть бути сприйняття, уявлення, спогади, почуття. Тобто все те, що дає нам впевненість про існування того предмету та явища, який позначає символ. Як приклад Ч. Морріс наводить розмову по телефону, ми не бачимо співрозмовця, але чуємо його голос, можемо уявити його зовнішність і тому переконані в його існуванні. [Rolf 2006; с. 175-177] Так само відбувається і з символами. Те, що вони символізують, ми не можемо безпосередньо сприймати, але виходячи з нашого досвіду та явлень про предмети та явища дійсності, ми переконані в існуванні понять, які позначає символ. Слова-символи – є своєрідними подразниками, стимулами, які викликають в свідомості людей певні асоціації. Основою для створення та існування символів є мова, оскільки сама природа виникнення мови пов'язана з здатністю людей однаково інтерпретувати значення слів.

У праці „Концепт символу“ („Das Symbolkonzept“) Ч. Морріс наводить три рівні символів, які можна порівняти власне з процесом утворення символічного значення:

1. Прості мовні символи (einfache Sprachsymbole). На цьому рівні просте слово стає подразником для ототожнення одного предмета з іншим (мисливець помітив, що сова літає вночі, а не вдень, тому для нього сова стає простим символом ночі та темряви);

2. Потенційні мовні символи (potentielle Sprachsymbole). На даному рівні символічний досвід передається до що найменше двох індивідів (мисливець розповів про свої спостереження двом чи трьом членам своєї спільноти і для них сова має тепер спільну символічну семантику);

3. Справжні мовні символи (tatsächliche oder internalisierte Sprachsymbole). передбачають їх використання та розуміння широким колом людей (поширення символічного значення сови серед інших членів спільноти). [Morris 1975; с. 69-101]

Щоб зрозуміти зашифроване в символі повідомлення, потрібно декодувати його, тому мовець і слухач повинні володіти однаковим семантичним кодом. Постає питання, як індивід отримує цей код. Більшість науковців сходяться до думки, що людина під час свого розвитку в певному культурному середовищі набуває символічного досвіду, який дозволяє їй під час комунікації відрізнити прості мовні

знаки від слів-символів. Семантика і форма символів різних народів є різною, тому тільки людина, яка добре знає культурно-соціальне середовище мовця, може декодувати значення символу. Тлумачення символу інтерпретатором відбувається мимовільно і в цьому беруть участь підсвідомі механізми, які при згадці того чи іншого слова викликають в людини певні ментальні та метамовні образи.

Річард Докінз (Richard Dawkins) в 70 роках ХХ-го ст. висунув теорію культурної еволюції, згідно якої успадкування культурних знань він поєднував з процесом успадкування генів. Щоб провести паралелі між цими процесами він вводить поняття „мем“ (meme) для позначення найменшого елемента культурної інформації, на противагу термінові „ген“ (gene) – трансляторові генетичної інформації. В той час як гени копіюються і повторюються, меми поширюються в культурі за допомогою принципу імітації. Це можуть бути ідеї, фрази, мелодії, символи, салогани тощо. Так само, як гени поширюються в генофонді, переходячи від одного організму до іншого, меми поширюються в мемофонді через певні процеси, які відбуваються в головному мозку. [Dawkins 1976]

Погоджуючись з теорією Річарда Докінза, Вальтер Кох (Walter Koch) виділяє спільні риси гена та меми:

1. накопичення інформації (ген через аперіодичність сполучення нуклеотидів, а меми – через процеси синтезу в головному мозку);
2. самореплікація (ген через розмноження, а мем внаслідок мислення та комунікації);
3. здатність до мутації (ген – через зміну нуклеотидів, а мем через помилкову інтерпретацію або переосмислення);
4. перенесення інформації (ген є транслятором генетичної інформації, а мем – культурної). [Koch 1990]

Однак, як зазначає Джон Боннер (John Bonner), ген та мем крім спільних ознак мають ряд відмінностей: гени можуть передаватись від одного індивіда до іншого, а меми – від одного до багатьох; генетична революція проходить дуже повільно, в той час як культурна – може відбуватися за короткий період часу; меми безпосередньо залежать від генів, а гени існують самостійно. [Bonner 1983]

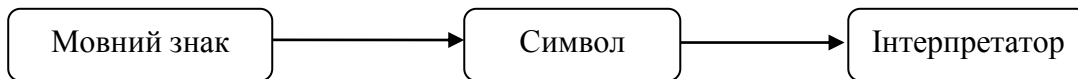
Аналогії щодо культурної та біологічної еволюції проводили також Ч. Ламсден і Е. Вільсон (Charles Lumsden and Edward Wilson), які замість меми вживали термін «культурний ген», який є результатом еволюції між генами та культурою, всі зміни в культурному житті супроводжуються культурно-генетичними змінами.

Погоджуючись з даною теорією, ми вважаємо, що саме цей «культурний», «соціальний» ген або «мем» є передумовою для символічного досвіду індивіда і його вмінню інтерпретувати слова-символи своєї культури.

Порівнявши положення Ч. Морріса, А. Шюца, та Дж. Серля про особливості символізації мовних одиниць, ми можемо зробити **висновок**, що процес набуття словом символічної семантики проходить три етапи. Спочатку потрібно з великої кількості мовних знаків вибрати носія символічної інформації, властивості та сфера застосування якого були б актуальними для того чи іншого історичного етапу та відображали особливості соціально-культурного життя спільноти. Тоді відбувається кодування символічної інформації в семантичних рядах вибраного мовного знака. Це може відбуватися на основі аналогій, схожості фізичних особливостей між носієм символічної інформації та об'єктом, який він символізуватиме. Останній етап символічного семіозисму полягає в декодуванні символу. Цей етап, на нашу думку, є найважливішим, адже саме від відображає результати процесу символізації. Від

інтерпретації символу залежить поведінка інтерпретатора: якщо індивід правильно тлумачить значення національного прапора, то він символізуватиме для нього державу, всі її закони, тому ставлення до нього буде шанобливим. Однак при помилковій інтерпретації цей прапор буде вважатися шматком тканини певного кольору, тому індивід може використовувати його в особистих побутових потребах, а це веде за собою негативне ставлення до нього членів суспільства і може привести до накладання адміністративних санкцій.

Наведену вище систему символічної семантики ми можемо схематично зобразити у вигляді тривимірної структури:

Між складниками цієї структури існують певні взаємовідношення: між знаком і символом – семантичні, між символом та інтерпретатором – прагматичні. Сукупність символів однієї культури утворюють її символічну систему. Тому в подальших наукових дослідженнях актуальним буде вивчення властивостей цих символічних взаємовідношень, а також встановлення національно-культурних особливостей символічних систем різних народів, функцій, типів символів, спільних та відмінних ознак. Такі дослідження дадуть можливість зрозуміти особливості національної мовної картини світу кожного народу, сприятимуть покращенню міжкультурної комунікації та стануть передумовою для накопичення та передання необхідних знань наступним поколінням.

Література

Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. — М.: «Искусство», 1976 – 367с. *Лотман Ю. М.* Семиосфера - С.-Петербург: Искусство-СПБ, 2000. – 704 с. *Bonner, John T.* Kultur-Evolution bei Tieren. – Berlin: Pareyverlag, – 1983 – 212 S. ISBN 3-489-61736-3. *Dawkins, Richard.* The Selfish Gene. – Oxford: Oxford University Press, 1976 – 352 S. ISBN 0-19-286092-5. *Koch, Walter A.* Aspekte einer Kultursemiotik. – Bochum: Brockmeyerverlag, 1990 – 249 S. ISBN 3-88339-611-7. *Morris, Charles W.* Das Symbolkonzept. – Frankfurt a. M.: Suhrkampverlag, 1975 – S.69-101. *Rolf, Eckard.* Symboltheorien der Symbolbegriff im Theoriekontext. – Berlin: de Gruyter Verlag, 2006 – S.175-177. *Schütz, Alfred.* Theorie der Lebensformen. – Frankfurt am Main: Suhrkampverlag, 1981 – 341 S. ISBN 3-518-07950-6. *Searle, John R.* Die Konstruktion der gesellschaftlichen Wirklichkeit. – Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verl., 1997 – 248 S. ISBN 3-499-55587-5. *Todorov, Tzvetan.* Symboltheorien – Tübingen: Niemeyerverlag– 299 S. ISBN 3-484-22054-6. *Wahl, Heribert.* Glaube und symbolische Erfahrung eine praktisch-theologische Symboltheorie. – Freiburg: Herderverlag, 1994 – S. 44-50 ISBN 3-451-23153-0